

BARANYAI BORVIDÉK ÉPÍTÉSZE

Marosy

1984.

A VIZSGÁLT HAZAK BEMUTATÁSA

Ha nyitott szemmel járunk Pécs mecseki lankáin, itt-ott feltűnnek a régi, díszesen faragott tornácú villák.

E múlt században épült szőlészeti és nyaraló házak a pécsi Mecsek-oldal jellegzetes építményei.

Az elmúlt évek során azonban egyre inkább kétségesé vált, hogy vajon azok maradnak-e. Mind kevesebb példát találunk arra, hogy valójában milyenek lehettek a megépülésüket követő évtizedekben.

Megőrzésük, helyreállításuk érdekében feltétlen szükség lenne bizonyos szemléletváltásra.

A közvélemény és elsősorban a tulajdonosok tekintsék értéknek a városképi jelentőségű épületeket, az illetékes hatóságok is érdeemben figyeljenek fel rájuk.

A következő oldalakon fényképes példákat láthatunk. A képek segítségével szeretnék néhány szép és jellegzetes példát bemutatni a fentiek igazolására.

Elhelyezkedésük

Tekintsük át, hogy vajon hol is található meg legnagyobb gyakorisággal ezek az épületek.

Mint majd a későbbiekben látni fogjuk, elhelyezkedésüket keletkezési folyamatuk, funkciójuk határozza meg elsődlegesen. Az épületek a mindenkori város környékére, a várostól olyan távolságra épültek, hogy:

1. művelhető, szőlőtermelésre alkalmas, megfelelő nagyságú terület tartozhasson hozzájuk,
2. a nyugalom, a jó levegő és - a terület nagyságánál fogva - bizonyos fokú zártság a pihenés feltételeit biztosíthassa, a gazdasági feladatok ellátása mellett.

Természetesen a városi lakosság egyre növekedett, a város ezzel egyenes arányban terjeszkedett. A megjelenésük óta eltelt 100-120 év alatt a város "bekebelezte" ezeket a házakat, környezetüket a városi élet igényei szerint átalakította.

Mit is jelentett ez? A lakóházak számának növeléséhez területekre, építési telekre volt szükség. A prés- és nyaralóházakhoz tartozó jelentős nagyságú területeket felparcellázták, a villák közé lakóépületek települtek.

Ez a következő változásokat okozta:

- az épületeknek - a hozzájuk tartozó szőlők nagy részének elvesztésével - jelentősen csökkent egyik fő funkciója, a "borkészítés és tárolás feladata,
- másik funkcióját is elvesztette, a pihenés, a várostól való elszakadás, kikapcsolódás színtere sem lehetett többé.

Milyen szerepet kaphattak ezután az épületek? Mint láttuk tehát e szép, fatornácos épületek lassan bekerültek a városi lakókörnyezetbe, "működésük" sem maradhatott a régi. Sorra bekötötték őket az egyre följebb húzódó közműhálózatba, lassan megkezdődött az épületek átalakítása, mely ezek lakhatóvá tételét célozta. Az átalakítások, felújítások a következőket jelentették: Ki kellett alakítani a megfelelő mosdási lehetőséget, illemhelyeket, biztosítani a vízellátást, a nedves helyeken szigetelni kellett. Eleinte ennél többet nem változtattak az épületeken, és ameddig lehetett csak pihenőhelynek használták. Az idő múlásával azonban egyre gyakoribbá vált az épületek állandó lakásként való használata, amely azonban már komolyabb változtatásokat hozott magával.

AZ ÉPÜLETEK MAI ÁLLAPOTA

E házak alaprajzi elrendezése végtelen egyszerű volt, sok helyen a parasztházak egysoros elrendezéséhez hasonló.

Általában ezen is változtatni kellett - amennyiben a ház méretei ezt megengedték.

Mégis a legfontosabb, a tornácok kérdése. Az érvényes rendeletek alapján a lakóházak fedett tornáca is lakóterületnek számít, tehát a lakbér és az adó megállapítása ennek alapján készül. A lakó - természetesen - lakása mind teljesebb kihasználására törekszik. Kézenfekvő megoldás: a tornácok lakhatóvá tétele, ami többnyire azok teljes átalakítását, sőt sok esetben a fadíszítmények eltávolítását jelenti. Sajnos mai állapotukban ez a meghatározó elsősorban.

Sok helyen az átalakítások után az épület még jellegét tekintve sem hasonlít az eredetire. Van azonban példa arra is, hogy az épület szépségét az átalakítás után is teljességében csodálhatjuk. A tanulmányban szereplő fényképek mindezekre példát mutatnak.

A következő részben az épületek keletkezésének folyamatát figyelhetjük meg.

KIALAKULÁS

Ahhoz, hogy a szőlőhegyek építészeti kultúráját vizsgáljuk, először tekintsük át vázlatosan a Pécs-környéki szőlőkultúra múltját, történetét. Ezen vizsgálódásokhoz Ágh Timót : Pécsi emléklapok /1864/, és Várady Ferenc: Baranya múltja és jelene /1896/ című munkák nyújthatnak némi segítséget. A fejezetben szereplő, alábbi idézetek Várady Perenc munkájából származnak.

A PÉCS KÖRNYÉKI SZŐLÉSZET TÖRTÉNETE

"Hogy már a rómaiak is nagyban foglalkoztak szőlőtenyésztéssel Baranyában, - s hogy a szép termést mely becsben tartották - ékes bizonyíték a Sopianae-ban talált római kori oltár, melyet dúsan termő szőlőindák ölelnek körül." Hogy nemcsak a szőlészet, de természetesen ezzel együtt a gazdálkodás módja, körülményei is változtak, mutatja a következő részlet:

"A vegyes házból való első királyaink alatt már a szőlészeknek kőből épült gazdasági épületei is voltak. Koller: História Episc Quinque-Eccl. című művében említi, hogy Baranyában egy udvar lakóházzal, szőlő-gyümölcscsel, kő-pincével és gazdasági épületekkel 12 Márkáért kelt el."

"Mátyás halála után (1490) kizárólag a szőlőtermelés volt az, mely megtartotta előbbi jelentőségét, s azóta is a földművelésen kívül leginkább a szőlőtermesztéssel foglalkozott Baranya népe. A filoxera vész előtt a megye volt az ország egyik legdúsabb és leghíresebb bortermelő vidéke. Már a múlt században 50 ezer

holdnál többre ment a szőlő-terület Baranyában. A legszegényebb falusi gazda is arra fordította igyekezetét, hogy mielőbb kis szőlőcskét szerezhessen. Csak Pécs hegyein megtermett évenként 100-150 ezer hektó" bor".

Az 1880-as évek végén azonban a baranyai szőlészetet teljesen tönkretette a filoxéra-vész. Az összes szőlőt ki kellett irtani, és a területeket fölszántani. "Most a regenerációs munkája folyik serényen, s remélhető, hogy pár évtized múlva helyreáll a szőlő-kultúra. Most az amerikai alanyokat ültetik, és európai fajok át-oltása által próbálják bortermelő vidékünk évezredes jó hírnevét visszaállítani."

A BIRTOK- ÉS TÁRSADALMI VISZONYOK ALAKULÁSA

Az épületek funkcionális és formai megoldása egyaránt nagymértékben függ a tulajdonostól, annak vagyoni helyzetétől, igényeitől, valamint attól, hogy mekkora terület, milyen igény szintű kiszolgálására hívatott.

A vizsgált épületek kialakulása a XIX. század harmadik harmadára tehető. Ez idő tájt a birtokrendszer fő formája - a társadalmi viszonyokból következően - a nagybirtok, azaz az uradalmi rendszer volt. Pécs környékén ez gyakorlatilag a három egyházi uradalom területbirtoklási hatalmát jelentette. Ez számunkra azért különösen lényeges, mert így a birtokos nem egy személyt, hanem egy szervezetet jelentett, mégpedig olyan szervezetet, melynek képviselői, vezetői - hivataluknál fogva - lakhelyeiket tekintve, a város lakosságához tartoztak.

Ennélfogva a szőlőművelés - a törpegazdaságokhoz hasonlóan - telkes elrendezésben történt, mely telkeken az épületrendszer sem különbözött a kisebb gazdaságokétól, így az uradalom nem egy kastély - mint középpont - köré települt. (A három uradalom: Pécsi püspöki uradalom, Pécsi Székesegyház uradalma, Pécsi Káptalan uradalma).

"A törpe gazdaságok és uradalmak túlnyomósága mellett a mezőgazdasági birtokos népeesség szegénysége általános. Szépítgetés mellett be kell vallanunk, hogy az utóbbi évek válságos mezőgazdasági viszonyai és a filoxéravész által előidézett nehéz kereseti viszonyok folytán a birtok-elaprózódás, és így a törpegazdaságok szaporodása nagyobb méreteket öltött."

A birtokaprózódás fogalmával egy új jelenség vetődik fel. Ez pedig a városi polgárság "birtokossá válása" (már a középkorban is törekedtek a városi polgárok szőlőingatlanok szerzésére). Mit is kell ezalatt érteni? Bár Baranyában messze a mezőgazdaság jelentette a fő megélhetési módot, természetesen Pécs városában is kialakult egy földbirtokkal eleve nem rendelkező polgári-iparos réteg, mely rétegnek más munkalehetőség, illetve vagyonforrás biztosított - sokszor igen jó - megélhetést. A jó vagyoni helyzet természetesen sokféle igényt is előtérbe helyez, pl. azt, hogy valamilyen módon tágítsa az ember a maga világát. Mivel az utazás a XIX. század derekán, de még a vége felé sem tartozott az egyszerű, kényelmes, sőt biztonságos dolgok közé, az emberek a közelebbi környezetet választották kikapcsolódásuk színterévé. Mivel 1867-ben a kiegyezés a közbiztonság terén igen nagymérvű javulást hozott, nem kellett többé a helyben garázdálkodó bandáktól sem tartani.

SZŐLŐMŰVELÉS: SZŐLŐSGZDÁK, VINCELLÉREK, RENDELETEK

Elkezdődött tehát a szőlőhegyek - elsősorban a város közvetlen közelében - olyan épületekkel történő betelepítése, melyek már nemcsak közvetlen gazdasági célokat szolgáltak.

"A városi nép maga sem művelte a földet, inkább feléből adta ki. A pécsi járásban a feles művelésnél a féltermés beszolgáltatásán kívül a bérlő 1200 négyszögöles-kat. holdanként 6-12 nap napszámot köteles adni." A termőterületen kívül a szőlőműveléshez szakértelem és munkaerő szükséges.

Az említett birtokok mindegyike nagyobb volt annál, hogy mindkét feladatkört egy ember lássa el. Így kapott elsődleges szerepet a szaktudással rendelkező vincellér, Az ő lakása a gazdálkodási területen volt, melynek fajtajairól a későbbiekben részletesen szólok.

Szaktudását nemcsak "örökölhette", a város is lehetőséget nyújtott az ismeretek megszerzésére, illetve továbbfejlesztésére. Ilyen céllal alakult meg 1845-ben a Pécs, baranyai kertészegylet, mely szakoktatással is foglalkozott, valamint 1879-ben a Pécsi szőlősgazdák egyesülete, amely azonban feloszlott 1890-ben. Megalakultak helyettük a központi és járási mezőgazdasági hivatalok." A mezőgazdasági bizottság célja:

a/ A vármegye területén a mezőgazdaság összes ágait előmozdítani és fejleszteni.

- b/ A mezőgazdák hitelviszonyait tanulmányozni, s azok rendezésénél közreműködni.
- c/ Mezőgazdasági iparágak kezdeményezése és meghonosítása.
- d/ Megbízható mezőgazdasági statisztika szerkesztése, alapok létesítése és kezelése.
- e/ Tagosítások szorgalmazása." (1896).

A város tehát minden gazdasági és szakirányú segítséget igyekezett megadni. Az 1894. évi, XII. törvénycikk pedig rendeletet hozott a mezőrendőrség felállítására és feladatára vonatkozóan, továbbá szilárdítva ezzel a közbiztonságot.

FUNKCIÓ ÉS FORMA

A SZŐLŐHEGYEK ÉPÍTÉSZE

Vizsgáljuk meg ezek után az épületek formai alakulását. Az előzőekben felsoroltak szerint ezek a házak legtöbb esetben kettős funkciót töltöttek be: hivatottak voltak a szőlészetet, bortermelést szolgálni, valamint a tulajdonos számára nyaralási lehetőséget biztosítani. A házak formai megjelenésére elsősorban az utóbbi szempont hatott meghatározóan. A város vagyonosabb polgárai természetesen kifejezésre óhajtották juttatni ezekben az épületekben is vagyonim helyzetüket, vagy nevezzük így: rangjukat.

Az igény tehát: a lehetőségekhez és árkörnyezethez mértén: reprezentatív megjelenítés. Az igények között azonban nem elsődleges a hosszútávra tervezett időállóság. A lehetőségek? Elképzelhető lenne esetleg egy kőfaragásokkal,

működíszítményekkel ellátott, a barokk pincékhez hasonló stílusirány. Mégis a cél és a környezet könnyedebb formát diktált, e hatás elérésére pedig a fa a legalkalmasabb.

A jó üzleti lehetőséget meglátva már a XIX. század közepén komoly faipari céget alapított a városban Engel Adolf, aki ezért "jánossi" előnévvel magyar nemességet nyert.

"A nyersanyagot részint erdővétel, részint válogatott favásárlás útján túlnyomólag belföldről, a fenyőfa egy részét Svájcból és Karinthiából szerzi be. Földolgoz tölgyfát vagondeszkává, az asztalosok és műiparosok számára szükséges deszkává, e kívül főleg diófát, kőrisfát, szilfát, bükkfát és fenyőfát használ föl".

A külső fa-díszítés természetesen nem oldható meg a homlokzat síkjában, valamilyen módon tehát a falsík elé kellett erülnie. Erre a legkézenfekvőbb mód a fatornác megépítése, mely funkciójában kettős szerepet betöltve, hasznosnak is bizonyult. Az emeletes épületeknél ugyanis a fedett emeleti tornácrész a napsütés ellen védelmet nyújtva, kellemes részévé vált a háznak, a földszinten pedig a bejárat fölött (mely többnyire a préselő tér, vagy a pince bejárata volt) jelentett a munkák idején hasznos védőtetőt.

Ez a forma korántsem nevezhető e terület egyedi sajátosságának. Elég, ha a szekszárdi vagy a mohácsi dombokon nézünk körül, de említhetném a Balaton-felvidéket, Tihanyt, Balatonfüredet és hazánk más tájait, ahol sok hasonló stílusban épült ház található, ám a tüzetes szemlélő számára világos, hogy ez a

hasonlóság nem jelent azonosságot! Sok részlet, motívum, formai megoldás igen hasonló, sőt azonos lehet, mégis minden "tájegység építészete sajátos vonásokat, motívumrendszert őriz.

TÍPIZÁLÁS

Miután megvizsgáltuk, hogy a pécsi Mecsek-oldal múlt századi, század eleji építészeti kultúrájának kialakulását milyen természeti, anyagi és emberi tényezők befolyásolták, látjuk, hogy ezek függvényében az épületeknek milyen fajtái alakultak ki.

AZ ÉPÜLETEK KIALAKÍTÁSA A FUNKCIÓ ÉS A VAGYON FÜGGVÉNYÉBEN

Miközben az épületek kialakulásának folyamatát vizsgáljuk, nagyjából felvázoltuk az épülettípusok formálódásának folyamatát, ennek indokait. Lássuk tehát most részletesen, hogy milyen formák alakultak ki.

Az épületek méretét és funkcióját véve szempontul, három fő épülettípust figyelhetünk meg:

1. Prés- és vincellér házak
2. Polgári nyaraló házak
3. Kastély típusú épületek

Nézzük meg a továbbiakban, hogy mit fednek a fenti címszavak. Az egyes típusokat fényképek segítségével is bemutatom.

PRÉS ÉS VINCELLÉR HÁZAK

A prés- és vincellér házak bemutatását 3 épület fényképes példa segíti.

Az első épület a mai Mária dűlő végén található, mely kizárólag présház és tároló épület volt. A nagyméretű, egyterű présházból lehet lejutni a pincébe (1.sz. fénykép).

A második épület a hajdani pécsi püspöki uradalom egy részén, Virágh püspök régi szőlőjének területén található. A szőlő nagysága itt már indokoltá tette, hogy a vincellér állandóan kint lakjon. Az épület déli részében kétszintes pince van, északi felén pedig egy kisebb szoba és konyha a vincellér számára, mely közvetlen a préstérből nyílt.

Az épület homlokzata igen egyszerű, de - környezetével együtt - szépen karbantartott, rendezett udvarával, gondozott virágoskertjével kellemes színfoltja a környéknek.

(2.sz.fénykép)



1. sz. fénykép



2. sz. fénykép

A harmadik épület az Ökörszem és a Curgó tető dűlő kereszteződésében található. Funkciójában megegyezik az előző épülettel, bár formáját a lakhatóvá tételt szolgáló többszöri átalakítás sokban megváltoztatta.

Az egyszerűbb formálású, kevesebb díszítményt hordó épületek után lássuk a következő típust.

POLGÁRI NYARALÓK

A következő csoport elnevezését az épületek fő funkciójáról és ennek megfelelő formai alakításáról kapta. Ezek az épületek méretre és külsőre egyaránt jelentősen eltérnek a prés- és vincellér házaktól.

A polgári nyaralóházakhoz jelentős méretű bortermő terület tartozott, s a telek középpontjában álló épületben végezték a borászati munkákat.

Egyszintes épületek

E típusra 2 példát mutatnak a fényképek. Az első ház a Mária dűlő déli végén található. Eldugottsága miatt kevésbé ismert épület. Tornáca ma is eredeti állapotát jelzi, az épület kertje, udvara is valószínűleg a régihez hasonló. Az épület állaga sajnos igen rossz. A ház kizárólag nyaraló funkciót töltött be, a szőlőműveléssel, borászattal kapcsolatos teendőket a melléképületekben végezték, mely a pincét és annak egyterű

elő-épületét jelenti. Itt jegyezném meg, hogy ezen épületek elhelyezésének nyugati határát a Mária dűlővel párhuzamosan futó Ürögi határút jelenti. (3.sz.fénykép)

Az egyszintes épületekre hozott másik példa egy tettyei épületről készült kép. Ez a ház díszítettségében, faragásokban szegényebb, de jobban karbantartott, arait talán a központi fekvés is indokol. (4.sz. fénykép)

POLGÁRI NYARALÓHÁZAK

Kétszintes épületek

A következő 3 fényképen a polgári nyaralóházak jellegzetesebb típusait mutatom be.

Az első ház a Szigeti úton található. Igen szépen megóvott, karbantartott épület, udvara is gondozott. Kellemes színfoltja a Szigeti útnak, melyen ezenkívül többnyire csak roppant egyszerű, sőt mondhatjuk igénytelen megjelenésű épületek találhatók.

A következő kép, hasonló formai megoldású, ám gazdagabban díszített épületről készült, mely a Gólya dűlőn található, és a Kertészeti Vállalat tulajdonát képezi. Ez a ház is jó állapotban van, szépen gondozott, rajta és környékén egyaránt látszik, hogy használójuk az épület értékét felfedezte, igyekszik állagát megóvni. (5.sz. fénykép)



3. sz. fénykép



4. sz. fénykép

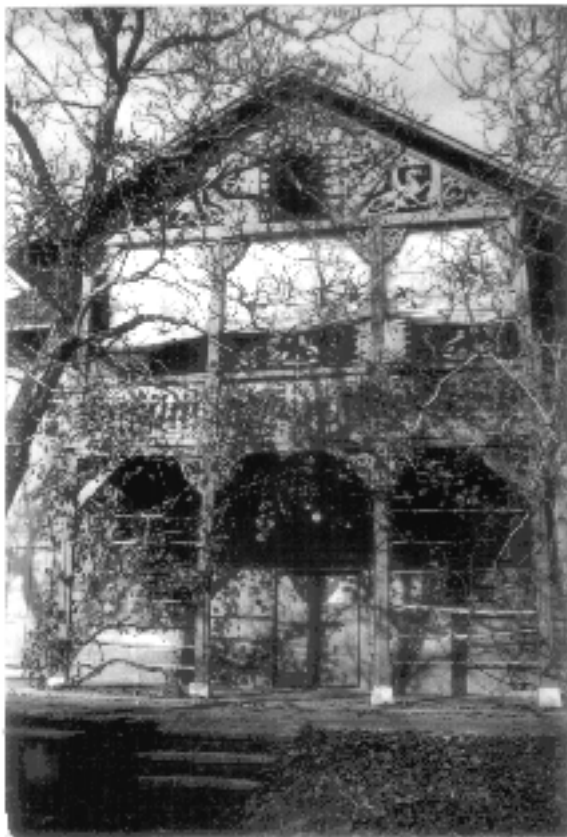
A harmadik képen egy Tiborc utcai épület látható. Kétszintes része méreteit tekintve nagyobb az előzőeknél, tornácának mérete is megnövekszik hosszabban nyúlva ki a vincellérlakás, ebből nyílik a pince, előtte a préstér. Szintén jól karbantartott épület, melyhez hasonló több is van a Tiborc utcában.

A szépen gondozott házak egyikén sincs a tornác beépítve, ami azt igazolja, hogy ezek az épületek eredeti formájukban is jól használhatók lennének. (6.sz. fénykép).

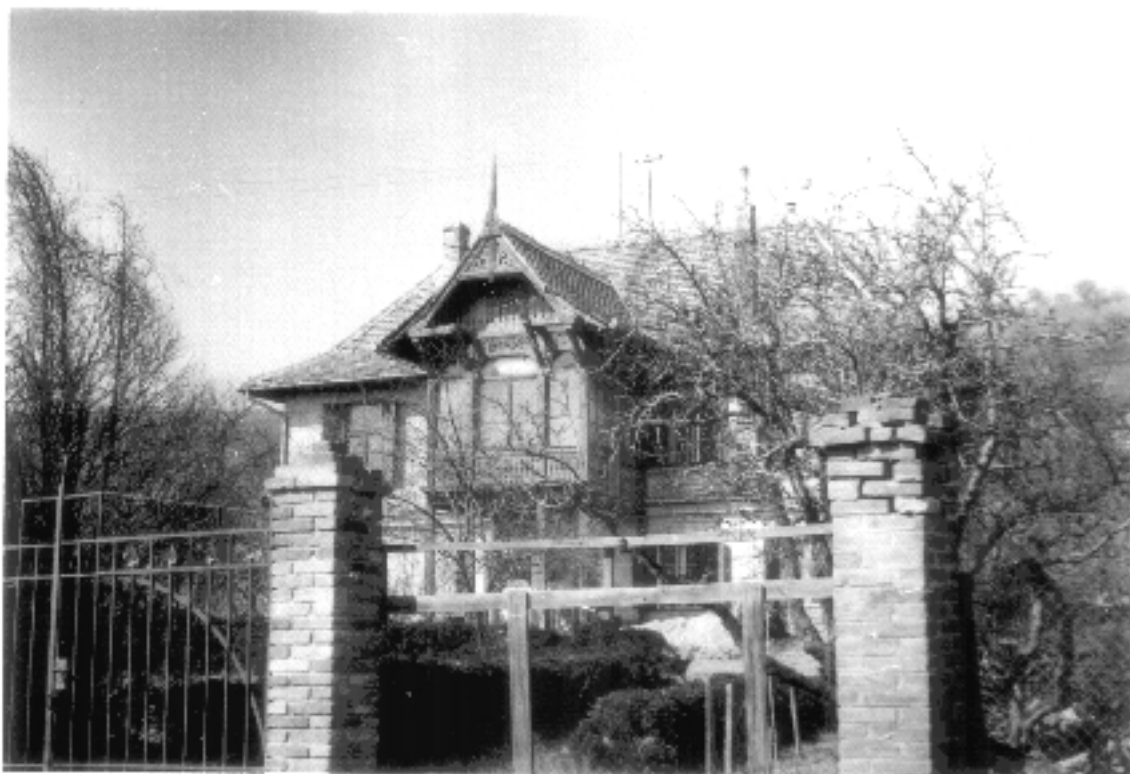
KASTÉLY TÍPUSÚ ÉPÜLETEK

Ez a típus a legkevésbé jellegzetes a Pécs környéki szőlőhegyeken, mégis említést érdemel, mivel, ha kis számban is, de előfordul. Ezt két példán mutatom be.

Az első képen látható gyakrabban fordul elő. Az ilyen épületek közös jellemzője, hogy nagyobbak mint az egyszerű polgári nyaralók, alaprajzi elrendezésükben is igényesebbek, kényelmesebbek. A leglényegesebb eltérés az, hogy ezekhez az épületekhez már tornyok is készültek. Ezeket sokszor sem méretük, sem szerkezeti megoldásuk nem tette alkalmassá arra, hogy benne lakjanak. Általában a tornyok, az épület nagysága volt hivatott a nagyobb vagyont, esetleg rangot kifejezni. (7.sz. fénykép)



5. sz. fénykép



6. sz. fénykép

A második képen e típusnak mind méreteiben, mind megformálásában az előzőnél is jellegzetesebb példája látható. (8.sz. fénykép)

A táji jellegű épületek eredeti szépségét, formáját, a fa mives építészetének gazdagságát feladatunk megóvni, megtartani.



7. sz. fénykép



8. sz. fénykép